

Зміст

СИНЯ КНИЖЕЧКА

ДУНЕЧЦІ	4
ВИВОДИЛИ З СЕЛА	6
СТРАТИВСЯ	8
В КОРЧМІ.....	11
ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ.....	13
МАМИН СИНОК	16
МАЙСТЕР	20
ПОБОЖНА	23
КАТРУСЯ.....	26
АНГЕЛ	30
САМА-САМІСЬКА.....	33
ОСІНЬ.....	35
ШКОДА.....	38
НОВИНА	41
ПОРТРЕТ	43

КАМІННИЙ ХРЕСТ

СТУДІЯ.....	46
ЗАСІДАННЄ.....	58
З МІСТА ЙДУЧИ.....	64
СВЯТИЙ ВЕЧІР	69
ДІТИ	73

ПІДПИС	75
ЛАН	78
ЛИСТ	79
ВЕЧІРНА ГОДИНА	82

Дорога

ДОРОГА	87
СКІН	89
ДАВНИНА	92
ВІСТУНИ	97
МАЙ	100
ПАЛІЙ	105
КЛЕНОВІ ЛИСТКИ	120
ПОХОРОН	130
СОН	131
БАСАРАБИ	133
ОЗИМИНА	143
ЗЛОДІЙ	145
ТАКИЙ ПАНОК	152

Моє слово

МОЄ СЛОВО	158
СУД	161

Земля

ВОНА – ЗЕМЛЯ.....	169
МАРІЯ	172
ДІТОЧА ПРИГОДА	181
ПІСТУНКА.....	183
СИНИ.....	185
ВОЄННІ ШКОДИ	190
MORITURI	195
ДІД ГРИЦЬ.....	198



СИНЯ КНИЖЕЧКА



***Синя книжечка** – перша збірка новел В. Стефаника вийшла з друку в травні—червні 1899 року в Чернівцях.*

ДУНЕЧЦІ

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло ему з рук, а нічо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане. За кожний раз отак.

Але як умерла ему жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив, а пив, а пив; пропив бука-ту поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта синю книжку службову та й має йтидесь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, аби село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

Продав та й áвус! Не моє та й решта! Не мо-о-є ! Ей, коби дід мій та підвівси із гроба! Моспане, штири воли як слимузи, двацять штири морги поля, хаті на ціле село! Все мав. А онука, аді!

Показував селові синю книжечку:

Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, ніхто до того рихту не має. А він міні каже: мой, ґрунт прісцев єс! Печетку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вітів видів.

Аби тобі так умирати легко, як міні гезди легко! Йду я з хати, геть цалком вже віхожу та й поцулував-ми поріг та й іду. Не моє та й решта! Бий як пса від чужої хати! Можна – проши. Було моє, а тепер чуже. Віхожу на двір, а ліс шумить, словами говорить: верниси, Антоне, до хати, верниси, мой!

Антін б'єся обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде:

Знаєте, туск такий прішов, що раз туск! Вхожу назад до хати. Посидів, посидів, та й віхожу – не моє, що маю казати, коли не моє...

– Аби так моїм ворогам конати, як міні було із свої хати віступати!

Віхожу я на двір та й ні, таки обмарило. Дзелений мох на хаті, треба би її пошивати. Камінь вода – не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, – аби камінь, та й розпук би си із желю!

Антін по сім слові гатить руками у землю, як у камінь.

– Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю – не пускає. А мині жель, не жель, ні! Але таки гину... Сижу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє.

– Аді, отам коло воріт та піп прощі казав. Увесь мир плакав. Поредна, каже, жона була, працювата...

– Перевертайте си в гробі, небожета, бо-м лайдак. Пропив-єм усе шо до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дедя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносявати...

Антін тепер показує на вітову хату.

– Але вітиха – добра жінка. Вінесла ми хліб на дорогу, аби віт не видів. Най пан Бог твоім дітем годить, де си поступ'ют. Най вам Бог усім дає ліпше як міні...

– На який ґатунок я маю на чужі приспі сидіти? Іду. Лиш поступив-єм си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов – так заплакала.

– Обтер-єм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й віступив-єм цалком.

– Ой, легко, як каміння гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юси, з ними пустю. Най знають, як із села-м віходив."

– Аді, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата і моє поле і мої городи. Іду собі з нев на край світа! Кни-

жечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по всекі вірі!

20.05.1899

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма і подобала тота хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися лучі сонця.

На подвір'ю стояла гурма людей. Від заходу било на них світло як від червоного каміння – тверде і стале. З хорім ще сипалося багато народу. Як від умерлого – такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок з обстриженою головою. Всі на него дивилися. Здавалося їм, що тота голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч – десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, деś аж під сонцем впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

Ти вже йдеш, синку?

– Йду, мамо.

– А ти-ж на кого нас покидаєш?

Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама біла головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнимо.

Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на тя, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірядю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подався д'воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду, як крейда.

– Синку, – питався тато, – а міні хто, небоже, кукурудзки вісапає ?

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся як лист.

Гай, ходім.

Мама не пускала.

Николайку, та не йди бо! Та заки ти обернешся, то пороги в хаті поскривлюються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже і, відай, сам не прийдеш.

Ймила сина за ноги.

Воліла бих ті на лаву лагодити!

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листє устелило дорогу. Позагиналося у мідяні човенця, аби з водою осінньою поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім вже не буде ораи.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощатися з селом:

Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-єм то забудьте, але благословіть у далеку дорогу.

Всі поскидали капелюхи.

Повертайся здоровий назад та не забавляйси.

Син з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо.

Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бігчи направці та й тебе здогоню.

Люди добрі, озміть-ко жінку, бо руки собі поломить.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

Йди здоров, Миколаю! – кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама та захриплим голосом заводила:

Відки тебе візирати, де тебе шукати?!

Доньки, як зозулі, до неї говорили.

Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне.
Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці.

20.05.1899

СТРАТИВСЯ

Колія летіла у світи. У кутику на лавці сидів мужик та плавав. Аби его ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру. Сльози падали, як дощ. Як раптовий, падали, що нараз пуститься, та й незабавки уймається.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу як молотом.

– Та ще снів ми си недавно. Десь я беру воду з керниці, а він десь на самім споді у такій подерті кожушині, що господи! Тут-тут утопиться. – Николайку, синку, – десь я єму кажу, – а ти ж тут що дієш? А він міні вповідає: «Ой, дедю, не годен я у воську вібути». – Кажу я єму: «Терпи та навуки бериси та чисто коло себе ходи. Та й аді, вже навчивси...»

Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

– Їду до него та знаю, що вже го не застану. Але ци буде до кого вернутиси? Бігла за мнов полем, кєрєави-ми сльозами просила, аби ї взєти. Ноги її посиніли від снігу, верещала як несповна розуму. Але-м нагнав коні та й прімкнув. Може, де там серед поля вже домерзає... Було стару взєти. А нам же тепєр чого треба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Торби най пошиє та підємо, просючи, межє люди у то місто, що Миколаєва могила у нїм будє.

Притулив лице до шибки та й сльози по вікні спливали.

– Ой стара, тото-м діждалися на сивий волос вінка! То-то, небого, дес б'єш головов у стіни, то-то до Бога ридаєш!

Старий схлипав, як мала дитина. Плач і колія відкидали сивою головою, як гарбузом. Сльози плили, як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, аби її взяв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

– Набезпешно вже ї не застану. Коби ще мене спретали разом з Миколов у могилу. Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужі стороні, але най би-х укупі були! Де ж він сам буде в чужі чужиниці!

Колія бігла світами.

– А шкода, шо-с був уріс як дуб. Бувало, шо озме в руки, та й горить му у тих руках. Було одну втети ще малому...

Колія добігала до великого міста.

Виходив із людьми. На улиці лишився сам. Мури, мури, а межи мурами дороги, а дорогами тисячі світил в один шнур понасилювані. Світло у пільмі потопало, дрозало. Ось-ось впаде, і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали корінне у пільму і не падали.

– Ой, Миколайку, коби-х ті хоть умерлого видів. Вже і міні, синку, тут буде амінь!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на неї не падали. Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою як дуга. Замкнули мужика, аби його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулився, та й взявся молити:

– Матінко Христова, усім добрим людем стаєш на поратунок. Николаю світій... – та й бився в груди.

Поліціян надійшов та й справив до касарні.

– Пані вояк, а то тутечка умер Миколай Чорний?

– Він повісився у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарні. Йдіть цев вулицев у долину, а там хтось вам покаже.

Вояк пішов дальше вартувати. Мужик лежав на улиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов улицею у долину. Ноги делькотіли, як підвіяні, і шпоталися.

– Синку-синку, та й ти стративси!.. Скажи міні, синку, шо тебе у гріб загнало? Нащо ти душу стратив?! Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.

У трупарні на великій білій плиті лежав Миколай. Гарне волосся пливало у крові. Вершок голови відпав як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

Тато припав на коліна у ногах Миколая та молився. Цілував ноги сина, бив головою у плиту.

– Ой, дитинко, ми тобі з мамов весіле лагодили та музики наймали, а ти собі геть від нас пішов...

Потім підніс трупа, обіймив за шию та й питався, як коли би радився:

– Скажи ж міні, кілька служеб наймати, кілька на бідні роздати, аби тобі Бог гріха не писав?..

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи, убирав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх із павами його убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу.

Такий годеи та гарний парубок у павах! Лежав на студеній, мармуровій плиті та гейби усміхався до свого тата.

В КОРЧМІ

Коло довгого стола сидів Іван та й Проць. Котили по столі завзяті слова і, схилившись, слухали, що стіл говорить. Нарікали та й пили. Проця жінка біла, а Іван його вчив бути паном жінці.

Ого, вже най того вола шлях трафит, шо го корова б'є! – казав Іван. – Якби мі жінка мізинним палцем кинула, та й – бих капурець зробив, на винне яблуко бих розпосочив! Мой, таже це покаяніє на увесь світ, аби жінка лупила чоловіка як коня! Але я би її борзо спамнетав, так бих спамнетав, шо би не памнетала, куда ходить. Ві-острив би-м сокиру на точилі, та й бих руки по лікті обрубав. Лиш раз, два – та й руки гаравус!

Сказав оце Іван, та й здоймив руки вгору як коли би мав гадку злетіти. Подав голову взад, очі вп'ялив у Проця та чекав, що Проць йому скаже.

Проць помахував головою та й нічо, сирота, не казав, бо що мав казати, коли все правда.

Мой, ти, паршеку, не телепайси над книжков, як шибеник на грабку, але давай, брє, горівки. Я платю, а ти давай, бо мій кременал, а твоя смерть! Не гиндлюй зо мнов, але сип тої браги... – казав Проць та й бив кулаком у стіл.

Жид сміявся, наливаючи горівку. Ґазди стали пити. Нахиливалися до себе і відхиливалися, як би дві галузці, що ними легенький вітер колише.

Та гадаєш, – казав Іван, – що бих чикав на шандарів, аби ні брали? Лиш бих руки обрубав, та й сардак на себе, та й на мелдунок. Встид за встид, але би-м сказав панам, що ні жінка біла, а я руки обтев. Може би-м яку днину посидів, а може бих і годину не пацив...

По цім слові пили горівку. Так гірко пили як кров, кров свою – так кривилися.

Процю, брате, видиш, п'ємо горівку, ти мене чєстуєш, але п'ємо свою працу, свою кєрвавицу. Кров свою п'ємо,

жидам бенькарти годуємо. Але радю тобі, щире тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не протєгає. Мой, та же ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає, а ти газдов маєш бути?! Я би таку жінку дзумбелав та в ступу бих запрягав та каньчук дротяний з клинка бих до неї стягав!

Іван виймив гроші і хотів собі заплатити горівки, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився:

– Іванку, чьо мене, брє, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачастувати, бо ти мене, як якийсь казав, як мама рідна, на добре радиш. Не тич міні грошей, але пий.

Та й знов пили.

– Або говори з нев по добру! Як прийдеш додому, та й кажи жінці так: «Мой, жінко, де ти міні прицегала? Ци на сміттю, ци в церькові? Ци рабін нас вінчєв, ци ксьондз слюб давав? Ти до мене руки протєгаєш, а я ручки втну. Аді, внеси столець та й сокиру, та й мемо рахуватиси... Так ти її наповідай, та може напудиш...

– Іванку! Ти, небоже, мої жінки не знаєш. Та же вона така тверда на серце, шо би ката не збояласи. Я чесом хочу її дати огрозу, але вона, шо має під руками, та як ні впоре! Аби єї дохторі так по смерті пороли! «Ти марнотрате, – каже, – ти що видиш, та до коршми тєгнеш, та ще мене хочь збиткувати?!» Але кажу ти, шо я такий від неї битий, такий парений, шо приїде ми си від хати йти. Але кажу, може ї бог руки без мене усушить, може я допросюси цього у бога...

– Чекай на бога, чекай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати. О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду!

Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав оба кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю коршму.

– А суда-ж, арендарю. Мой, жиде, ти вчена голова та тому з нас шкіру лупиш; скажи міні, ци є такий па-

руграф, аби жінка чоловіка била ? Ци є такий рихт? Ти читаєш у книжках, аж скаправів-єс, то деь там воно повинно найтиси. Як цісар такий паруграф написав, най я знаю. Бо як цісар таке право відав, то най моя також мене б'є. Руки складу навхрест, а вона най бучкує. Як право цісарське, то має бути цісарське!

Жид казав, що такого права не дочитався. А Процеві казав, що повинен йти до дому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, пролупив очи і довго дивився на жида. Хотів сварити, але обміркувався та й встав з лави.

Ідучи до дому горланив на ціле село:

Коли-ж бо не боїться, шо синє за ніхтем не боїться...

Але я руки обітну, як вербу підчімхаю! А це ж куда? Як прийшла, то був бузьок на хаті, а тепер? Де, де тому край?

Чути було, як Проць приспівував: „Де, де-е, та де тому край...?“

Як доходив до хати, то замовкав, а на воротах геть затих.

20.05.1899

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми. Не ніс, але біг до жида, і все обзирався.

– Ого, вже біжить з бахурами, бодай же сте голови поломили! Коби забічи до коршми, бо як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою хапнула за мішок.

– Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю з-межи дітий!

– А ти, мерзоб, знов хочеш робити веймір на всі люди! Лице би-с мала!

– Лица я із-за такого ґазди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем ті бити, буду ті бити з дітьми насеред села! Най буде покаяніє на увес світ! Давай!

– Ти, стара лерво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!

– Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібець по жидах не розносит! Так бийте, аби-сте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на піяка ми не годні наробити!

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав, може, десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

– Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

– Ліпше, синку, уваліть му ноги як псові, аби тегав за собов!

І плювала кров'ю, і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися, і підбігали як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З коршми вибігло кілька людей.

– Мой, та же цього ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як б'ють, ще цицка коло рота не обісхла. Покаяніє на увес мир!

Хлопці били як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покервавлені і не рушалися з місця.

– Мой-ня, хлопці, таже ви пірветеси коло деді...

– Було брати довші буки, аби-сте ліпше доцегали...